

**АВТОРСЬКА ІНТЕНЦІЯ ВАСИЛЯ СТУСА
ЯК ПЕРЕКЛАДАЧА Р.М. РІЛЬКЕ**

17. Чесноков И.И. Месть как эмоциональный поведенческий концепт (опыт когнитивно-коммуникативного описания в контексте русской лингвокультуры: автореф. дис. на соиск. науч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 "Теория языка" / И.И. Чесноков. – Волгоград, 2009. – 44 с.
18. Čelak: Čelakovský. Mudroslovi národu slovanského v příslovích. – Praha: Lika Klub, 2000. – 926 s.
19. ČES: Jiří Rejzek. Český etymologický slovník. – Praha: Leda, 2001. – 725 s.
20. LRZaor.: Jaroslav Zaorálek. Lidová rčení. – Praha: Aurora, 1996. – 743 s.
21. Machek: Václav Machek. Etymologický slovník jazyka českého. – Praha: ČSAV, 1968. – 627 s.
22. NKPP: Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. T. 1 – 4. Red. J. Krzyżanowski, S. Swirko, Warszawa: PWN, 1969 – 1978.
23. Puzynina J. Wyrażenia i pojęcia podstawowe dla semantyki i pragmatyki wartości / J. Puzynina // Język wartości Warszawa: PWN, 1992. S. 50 – 148.
24. SČFA: Slovník české frazeologie a adiomatiky. Výrazy slovesné. – Praha: Academia, 1983. – Díl 1 – 2. – 492 s.
25. SČFAn: Slovník české frazeologie a adiomatiky. Výrazy neslovesné. – Praha: Academia, 1988. – 512 s.
26. S. Skorupka Słownik frazeologiczny języka polskiego. T. 1. Warszawa: Wiedza powszechna 2002. – 927 s.
27. WKPP: D.W. Masłowski Wielka księga przysłów polskich. Warszawa: Sp.z.o.o., 2008. – 675 s.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2013

УДК 821.112.2 (043.3/.5)

Леся Кравченко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

АВТОРСЬКА ІНТЕНЦІЯ ВАСИЛЯ СТУСА ЯК ПЕРЕКЛАДАЧА Р.М. РІЛЬКЕ

У статті проаналізовано своєрідність авторської інтенції Василя Стуса як перекладача поетичних творів Р.М. Рільке. Простежено причини звернення поета до творчості Р.М. Рільке, шляхи опанування творчої манери австрійського майстра слова, глибинне проникнення в оригінали та трансформацію неповторності рільківського індивідуального стилю та поезики в перекладах. Акцентовано увагу на теоретичних перекладацьких засадах та філософсько-естетичній програмі В. Стуса як перекладача.

Ключові слова: індивідуальний стиль, інтенція, переклад, естетико-філософські засади.

Літ. 13.

Леся Кравченко, доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой мировой литературы
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франка

АВТОРСКИЕ ИНТЕНЦИИ ВАСИЛИЯ СТУСА КАК ПЕРЕВОДЧИКА Р.М. РИЛЬКЕ

В статье проанализировано своеобразие авторской интенции Василия Стуса как переводчика поэтических произведений Р.М. Рильке. Исследованы причины обращения поэта к творчеству Р.М. Рильке, пути овладения творческой манерой австрийского мастера слова, глубинное проникновение в первоисточник и трансформация неповторимости индивидуального стиля и поэтики Рильке в переводах. Акцентировано внимание на теоретических переводческих основах и философско-эстетической программе В. Стуса как переводчика.

Ключевые слова: индивидуальный стиль, интенция, перевод, эстетико-философские основы.

**Lesya Kravchenko, Ph. D. (Philology) Prof. Head of World Literature Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko**

VASYL STUS'S AUTHOR INTENTION AS THE INTERPRETER OF RILKE

The article deals with the peculiarities of Stus's author intention as the interpreter of poems by Rilke. The original sources of poet's appeal to Rilke's creation, ways of capture the creative manner of Austrian master of the word and deep penetration in originals and transformation of uniqueness of the individual style and poetics in translations are analyzed in the paper too. The main attention is paid to the theoretical principles of translation and aesthetically-philosophical program of V. Stus.

Keywords: individual style, intention, translation, aesthetically-philosophical principles.

Постановка проблеми. Тема “Василь Стус та Р.М. Рільке” – одна з актуальних та важливих тем сучасного літературознавства – на сьогодні залишається малодослідженою. Необхідно зазначити, що у вітчизняному літературознавстві, як і колишньому, поки що ще немає монографічного дослідження, присвяченого проблемі української рількеани, глибинному аналізу поезики перекладів з Рільке, з’ясуванню

АВТОРСЬКА ІНТЕНЦІЯ ВАСИЛЯ СТУСА ЯК ПЕРЕКЛАДАЧА Р.М. РІЛЬКЕ

ступеня адекватності перекладів оригіналу; а тим паче теоретичних досліджень, безпосередньо присвячених висвітленню своєрідності авторської манери Василя Стуса як митця перекладу, з'ясуванню концептуальності поетичних форм текстів Рільке та адекватності їхнього відтворення в перекладах В. Стуса, дослідженню ритмомелодики, графіки, характерів ліричних героїв і суб'єктів, композиції та архітекtonіки стусівських перекладів. Це дає підстави говорити про новизну не лише обраної теми, а й взагалі теми про зіставлення поезики лірики Рільке з авторською манерою Стуса як потенційного перекладача з німецької. У цьому, власне, полягає *мета* нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У нарисі “Райнер Марія Рільке” (1875 – 1926) В. Стус писав: “Перекладати Рільке дуже важко. Його поезії можуть трансформуватися тільки в дуже розвинені мови. Крім того, тема віршів поета кристалізується і змістовно, і ритмічно, і інтонаційно, і навіть фонічно. Доносити таку в кілька способів виявлену тему, не дубльовану, а розповнювану подібними концентратами, – мало не Сізіфова робота. Перекладаючи Рільке, мусиш гірко усвідомлювати, як багато губиться з його чарів: з його мудрості, з його доброти і ніжної людяності, з його природної граціозності. Але в цій гіркоті завжди підтримує високе поетове почуття упокоєння” [9, 239].

Зазначимо, у В. Стуса була своя естетична програма, свої підходи до поезії та критерії їх оцінювання. Ще зовсім молодим поетом і науковцем, оцінюючи поезії українських поетів-сучасників, він звертав увагу на такі моменти, як інтелектуальність, необхідність виробити свій стиль, своє “лице” в поезії, своє світобачення, тонко відчуваючи, що стиль – категорія, яка так чи інакше дотична до світогляду.

“Насправді, – як зазначав Ганс-Георг Гадамер, – “стиль” – це щось більше, ніж непотрібна й сумнівна декорація. Це фактор, що забезпечує можливість прочитання тексту, однак ставить при цьому перед перекладом постійне завдання наближатись до цього тексту. І справа не зводиться до суто ремісницької роботи” [2, 148].

У В. Стуса була своя чітка перекладацька програма, яку він виклав у листі до рідних: не варто впадати у занадто пафосний стиль; не варто “працювати” на читача; підкреслювати своє бажання бути зрозумілим, “присідати” перед пересічним адресатом; треба дбати про власну, перекладачеву самовистарчальність, самодостатність дуїнського жерця (тобто Рільке – автора “Дуїнських елегій”); відчувати переливи тонів, “ці пів-чверть-

тони”, “нюансів дриблінг” (так звучить цей німецький Dribbling як українська дрібниця); прагнути до евфонії, музичності; прагнути до “ускореного співіснування” з оригіналом, вжитися в нього, відчути свою співпричетність до оригіналу, “в світі-існування”, “існування світом”, тобто бути саморозчиненим у бутті разом з автором оригіналу; обирати для перекладів лише справжні мистецькі оригінали, якщо, звісно, перекладач відчуває свою здатність передати рідною мовою твори високого Канону; прагнути до власного словника художньої мови, уникати строкатої мови (як у Бажана), яка “окошилася на стилі ряду поезій”, тобто стала трафаретною, прохідною, з усталеною образністю і штампами; розвивати в собі “багатомузичність” на відміну від “маломузичності” Бажана; уникати ритмів маршових бубнів (які тільки й чув Бажан)” [5, 6].

Перед нами комплексна програма перекладацької праці для тих, хто прагне, аби переклад був мистецтвом. Сам В. Стус не вивчав теорії перекладу, але прагнув до передачі цілісності окремого тексту, який він перекладає. Це прагнення (інтенція) не завжди усвідомлене: “Авторська інтенція не означає усвідомленості всіх деталей, відтворених на письмі” [3, 107]. Тобто Стус не раз перекладав спонтанно, поза своєю перекладацькою настановою, через глибинне проникнення у світ оригіналу, відчуття себе, перекладача, довіреною особою автора, навіть його alter ego.

В. Стус все ж таки інколи “працює” на читача, прагне, щоб він сприймав Рільке насамперед так, як він, Стус, його сприймає. І це – друге відхилення від власної перекладацької програми, але цілком виправдане, мотивоване. Це ще й свідчення того, що в справах мистецтва не може бути догм й усталених регламентацій, але це відхилення від догм обертається досягненням власної самодостатності, а не лише статусу посередника між двома культурами.

У своїй статті “Най будем щирі...” Стус категорично, спираючись на власний досвід, висловлює дуже важливу теоретичну засаду стосовно проблеми комунікації, діалогу з читачем-реципієнтом: “Поет мусить постійно враховувати рівень читача” [6, 17]. Принагідно скажемо, що саме Стус як поет довіряв своєму читачеві, “підтягував” його до себе, вимагаючи й відповідних передзнань, і точного адекватного відчуття поетичного слова.

До теоретичних засад, які формулює В. Стус, належать і роздуми про поетичну лексику, про неприпустимість будь-яких розподілів лексики національної мови на поетичну і непоетичну. Тут

АВТОРСЬКА ІНТЕНЦІЯ ВАСИЛЯ СТУСА ЯК ПЕРЕКЛАДАЧА Р.М. РІЛЬКЕ

відчувається свідоме або неусвідомлене опертя на думку О. Потебні про те, що слів безобразних взагалі не буває. За певних умов, у відповідному контексті починає пульсувати внутрішня форма слова. “Як дивно, – пише В. Стус, – що в нас ще й надалі залишається підсвідоме розрізання поетичної й непоетичної лексики!” [6, 17].

Стус категорично проти регламентованої поезії, до якої ми й досі звертаємося: “Всяка “галузева” поезія: пейзажна, філософська, лірична, дидактично-баєчна, публіцистична – є небезпечним виявом в літературі. Тільки синтезування ліричного, епічного і драматичного начал може дати справжнього поета” [6, 13].

Отже, сам поет і перекладач чітко сформулював і вимоги до інших, і своє власне мистецьке кредо, а ще додав і про духовне: “Головне тільки зберегти власну мистецьку щирість” [6, 33].

З наведених вище висловлювань Стуса про art poetica можна дійти висновку, що поет мав досить чітку власну теоретико-естетичну програму, мав й інтуїтивне відчуття того, якою має бути справжня поезія. І коли Д. Наливайко пише, що в Рільке “завжди виявлялася також і його духовна й творча еволюція”, що “насамперед вабили онтологічні проблеми мистецтва, його істина і таємниця...”, що “...Рільке найвищою мірою була притаманна динамічність, постійний рух думки й творчості, поезики й стилю” [4, 4], то хіба те ж саме не можна сказати і про В. Стуса? Доля дала людству і світовій культурі двох поетів, а потяг молодшого до старшого інтуїтивно був зумовлений їхньою духовною і творчою близькістю. І гірка, і страшна доля В. Стуса всупереч земній логіці не вбила і не загальмувала владний потяг українського поета до вершин мистецтва, до перекладу духовно близького іншого митця.

Окрім теоретичних засад, була і поетична практика, справжні константи індивідуального стилю, манери митця. Вони не залишалися незмінними, проте можемо відзначити те, що з роками викристалізувалися, все частіше з’являлися в поезіях слова-улюбленці, які ставали певною ланкою у розвитку не лише поетичної свідомості, а й національної культури загалом.

Головним рушієм, а відтак – і тенденцією роботи над перекладами, у В. Стуса було бажання самовдосконалення. Усі свої творчі засади щодо перекладів український поет здійснює досконало. Стус все ж таки інколи “працює” на читача, прагне, щоб він сприймав Рільке передусім так, як він, Стус, його сприймає. І це – друге – відхилення від власної перекладацької програми,

але цілком виправдане, вмотивоване. Це і свідчення того, що в справах мистецтва не може бути догм та усталених регламентацій. Але відхилення від догм обертається досягненням самодостатності, а не лише статусом посередника між двома культурами.

Самодостатність перекладача набирає форм філософічності, філософського підґрунтя у творенні афористичної мови. Не всі цінності рільківського світобачення є цінностями для Стуса, але він не приглушує звучання оптимістичних нот у Рільке, хоча для нього вони були недосяжними.

“Панськість” Рільке часто дратувала Стуса. У листі до рідних від 6 – 10 травня 1984 року він писав: “... що більше я читаю і працюю над Рільке – то більше розчарування в ньому, в його надто пухкому, надто панському, надто нежитньому хлібі” [11, 466]. Це роздратування і штовхало Стуса на сприйняття Рільке через власну призму, власне світосприйняття, тому й змінено акценти, характер ліричного героя, ритмомелодику, концептуальність деяких поезій. Тому подекуди невластиві Рільке риси несамовитості й відваги надавав його ліричному герою “від себе” перекладач. Можна, звичайно, пояснити мужність чи навіть одержимість Стуса, що пульсують в його віршах думками К.Г. Юнга про прояви колективної духовності, як матеріал архетипного потенціалу, пробудженого добою.

В. Стус тонко відчув, що Р.М. Рільке “живе пам’яттю про світ, пам’яттю, що наглухо відгородила його від світу... Через цей бінокль своїх – мертвих – очей він дивиться в космічну порожняву, “бачачи” “світ” (“світ” лише намальовано на лінзах пам’яті) [7, 178].

Знамениту “Пантеру” (“Der Panther”) перекладали понад 100 перекладачів 15 мовами, але ніхто, мабуть, так не переймався близькістю цього тексту та його пантери до долі Василя Стуса. Тому й змінив він назву на “Барс”, щоб утвердити maskulinum – чоловічий первень. Крізь мерехтіння від ґрат у клітці хіба не випромінює в очах Барса стусівське, пережите на етапі (“Уже Софія від струменіла...”): “Шпали і фари, пси і солдати, / рейки і пруття, і загорода” [8, 182].

“Барс” створено ніби на одному подиху – без строф, як плин гарячкової думки, враженого серця. В оригіналі – три катрени, а барс-пантера і в німецькій мові чоловічого роду – der Panther. У перекладі Стус вдається до свого улюбленого способу – до нагнітання сенсу через повтор стрижневого слова і його гіперболізацію:

Йому несила втоми подолати
од миготіння нескінченних ґрат.

Неначе світ – це грати, грати, грати,
помножені в очах удвостократ [10, 66].

Дивний ефект: сто у Стуса звучить сильніше,
ніж тисяча (tausend) в оригіналі, якраз завдяки
тавтології:

Sein Blick ist von Vorübergehn der Stäbe
so müd geworden, daß er nichts mehr hält.
Ihm ist, als ob es tausend Stäbe gäbe
und hinter tausend Stäben keine Welt [13, 505].

Переклад зберігає чіткий ямб, який пасує
шаленій коловерті пантери-барса, і цілісній
динаміці тексту. У Рільке метр дещо інший –
уповільнений, переривчастий, з численними
перебоями в силабо-тонічному вірші.

Усі чотири рядки починаються ямбічними
стопами, що своєрідно імітують упевнений чіткий
і динамічний рух тварини; ось темп стає
імпульсивним, невпевненим, як і метушня
полоненого звіра. “При перекладі – внаслідок
розбіжностей між мовами – асоціативні зв’язки,
що вже зробилися усталеними, значною мірою
руйнуються і виникають нові, характерні для мови
перекладу” [12, 656]. Тому й усі розбіжності, які
ми спостерігаємо в перекладі, є наслідком
психологічної відповідності чи навпаки. Справжній
перекладач ніколи не прагне до повного
відтворення і збереження образності та
концептуальності оригіналу, хоча й намагається
це зробити. Щоб переклад став витвором
мистецтва, перекладач повинен увійти (вчутися)
в дух оригіналу і повторити весь процес творення
його. Це почасти вдається Стусові, хоча в його
перекладах більше власне стусівського, аніж
рільківського (характер ліричного героя, метр,
гіперболізація, змінена концептосфера мови
оригіналу).

Переклад – це інтерпретація чужого тексту
перекладачем, і тому його біографія,
світосприймання, життєві обставини не можуть
не впливати на сутність перекладу. Переклад
повинен бути насамперед витвором мистецтва і
культури перекладача, а розбіжності між ним і
оригіналом не є вадою, але проявом самотності
перекладача. Їх вивчає дослідник і в кожному
випадку піддає характеристиці й оцінці.

У перекладах В. Стуса певною мірою
відбилася його індивідуальність і специфіка його
драматичної долі, його борцівські якості – звідси,
як зазначалося вище, відмінний від рільківського
ліричний герой, *зміна художніх деталей і
мелодійності* оригіналів.

Український поет не раз *змінює ритм*
рільківського висловлювання, яке також має
численні перебої, скорочує кількість стоп, що
робить переклад наближеним до усталених

метрів, переважно двостопних. Елегійний,
заспокійливий і загалом нейтральний рільківський
амфібрахій Стус заміняє на чіткий (“металевий”)
ямб. Мабуть, цей “metallener Schlag” якраз і дав
перекладачеві поштовх до ямбового руху:

Da neigt sich die Stunde und rührt mich an
mit klarem, metallenen Schlag:
mir zittern die Sinne. Ich fühle: ich kann –
und ich fasse den plastischen Tag [13, 253].

Чи, може, той металевий удар перегукувався
із алярмовим звуком підйому в таборі, за яким
слідував чіткий ритм дня? Підсвідомо, інтуїтивно
В. Стус переходить на ямб:

Зійде година і озветься в серці
неначе світлий металевий дзвін... [10, 57].

Деякий дисонанс у нашій міркування
привносить епітет “світлий”. Він асоціюється з
певними надіями, навіть мріями, а чому ж би й
ні? У Р.М. Рільке “mit klarem”, тобто ясним,
прозорим (не світлим!) раптом, перед днем, що
надходить: “und ich fasse den plastischen Tag”:

І тепер, здається,

що можу день вловить. Такий відчутний він
[10, 57].

Ще виразніше, з якоюсь навіть поетичною
нестямою, змінює Стус рільківський рефлексійний
тон на свій, ямб його звучить зі злістю і впертістю.

Програмний філософський текст Рільке “Der
Dichter” (“Поет”) має відлуння в долі перекладача
Стуса. Але ямб його перекладу, на наш погляд,
зовсім не пасує до гірких роздумів оригіналу.
Змінює Стус і характер римування: в І-й строфі
оригіналу воно перехресне, у другій – охопне. У
Стуса ж – лише перехресне (найпростіший
спосіб). У 2-й строфі (останній) Стус вилучає
важливий компонент мотиву бездомності,
неприкаяності: “Ich habe keine Geliebte, kein Haus”.
Стус заміняє його на *pid*, а це порушує цілісність
думки Рільке.

Є ще одна суттєва заміна концептуального
образу: це Dinge – речі, яким Рільке надавав
великого значення, – Стус змінює на невиразне
“чим”, тобто перекладач порушує не лише
концептосферу рільківської лексики, але
переформовує і філософське кредо. Про роль
речей у Рільке писали різні дослідники, ми вже
згадували цю рису поета. Так, В. Адмони
зауважує: “Всеосяжний зв’язок речей у Рільке не
означає їхнього розчинення одна в одній. Шлях
до речей для Рільке – це насамперед особливе,
образне, пантеїстично-одухотворене проникнення
в їхні особливості, їхню внутрішню своєрідність,
у закон, що живе в них і організує їх” [1, 8].

Висновки. В. Стус тонко зрозумів і передав
глибокий філософський сенс і самотність

**АВТОРСЬКА ІНТЕНЦІЯ ВАСИЛЯ СТУСА
ЯК ПЕРЕКЛАДАЧА Р.М. РІЛЬКЕ**

рільківської поезії, її тональність і музичальність, домінуючі образи і характер ліричного героя. Майстерно володіючи німецькою мовою, він мав можливість заглибитись у підтекст, відчутти глибину авторської думки, ритмомелодику творів, своєрідність тропіки і художньої лексики, романтичність поезії Рільке, зрозумів символічність образів і створюваний ними підтекст, правильно відтворив наскрізну метафорику і тропіку Рільке, не змінюючи специфічну для нього діалогічну функцію поезії. Тому з чистим сумлінням дослідники говорять про конгеніальність перекладів В. Стуса – “kongeniale Übersetzung”, тобто такий переклад літературного твору, який за своєю мистецькою вартістю дорівнює оригіналу. Стусові переклади з Р.М. Рільке увійшли до золотої скарбниці літератури, значно збагативши світову й українську культуру.

1. Адмони В. Поэзия Райнера Марии Рильке // Райнер Мария Рильке. Лирика. – Пер. Т. Сильман. – М. – Л., 1965. – 256 с.

2. Гадамер Ханс-Георг. Герменевтика і поетика. / Вибрані твори / Пер. з нім. – К.: “Юніверс”, 2001. – 288 с.

3. Компаньон Антуан. Демон теорії. Література и здоровый смысл. – М.: Издательство им. Сабашниковых, 2001. – 107 с.

4. Наливайко Д.С. Істина й таємниця мистецтва / Райнер Марія Рільке. Думки про мистецтво і поезію. Збірник. – К.: Мистецтво, 1986. – 292 с.

5. Стус В. Над перекладами Бажана // Голос України. – 3.12.1994, № 230 (980).

6. Стус В. Най будем щирі... // Вікна в позапростір. – К.: Веселка, 1992. – 78 с.

7. Стус В. “Ну, а тепер – Рільке”. Листи до дружини (Підгот. тексту і приміт. М.Коцюбинської) // Всесвіт. – 1991. – № 1. – С. 177–183.

8. Василь Стус. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т. 3, кн. 2. Палімпсести. – Львів: Просвіта, 1999. – 496 с.

9. Стус В. Твори у чотирьох томах і шести книгах. Т. 4. Повісті та оповідання. Незакінчені твори. Сценарії. Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи та звернення. З таборового зошита. – Львів: Просвіта, 1994. – 544 с.

10. Стус В. Твори: У чотирьох томах та шести книгах. – Т. 5 (додатковий). Переклади. Поезія. Проза. Драматичні твори. – Львів: Просвіта, 1998. – 392 с.

11. Стус В. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т. 6 (додатковий). Книга перша. Листи до рідних. – Львів: Просвіта, 1997. – 495 с.

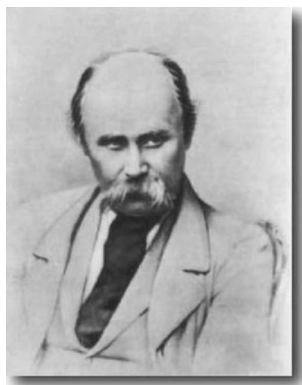
12. Топер П.М. Перевод художественный. КЛЭ. – М.: Сов. энциклопедия. – Т.5, 1963. – 975 с.

13. Rilke R.M. Sämtliche Werke in 6 Bänden. Bd. 1. – Frankfurt am Main: Insel Taschenverlag 1101, 1987. – 878 s.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2013

**9 березня – День народження
Тараса Григоровича Шевченка**

(1814 – 1861)

українського поета, художника,
мислителя, Пророка України

“Він був сином мужика – і став володарем в царстві духу. Він був кріпаком – і став велетнем в царстві людської культури... Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віру в бога у зневіру і песимізм. Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що були із здорового джерела життя. Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і все розквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори. Отакій був і є для нас, українців, Тарас Шевченко”.

Іван Якович Франко,
видатний український письменник,
громадський і політичний діяч

